

COORDONATE ALE POLITICII ȘCOLARE A EPISCOPIEI LUGOJULUI. ȘCOALA HAȚEGANĂ ÎNTRE 1850 – 1918

Camelia Elena Vulea

Deși din punct de vedere politic deceniul șase a inaugurat neo-absolutismul, oarecum în prelungirea celui instaurat de Francisc I în 1792, pe plan economic, școlar și bisericesc, noua formulă politică instituită s-a remarcat prin promovarea de reforme care au facilitat crearea unor instituții naționale¹. Astfel, în pofida faptului că pe plan politic orice acțiune a naționalităților a fost interzisă, în domeniul școlar asistăm la o renaștere a concepției iluministe prin circulația ideii încrederii în educabilitatea și cultivarea omului² în vederea transformării acestuia într-un bun cetățean al statului. Ideea a avut un succes deosebit în spațiul românesc greco-catolic care se prelua de concepția potrivit căreia unirea³ a echivalat cu o deschidere înspre civilizația occidentală definită de un set de valori culturale complet diferit. Ea s-a bucurat de o largă audiență și în anii liberalismului, deși dinamismul⁴ din planul politic nu s-a regăsit și în cel școlar.

Această perioadă a fost dominată de o permanentă confruntare de idei și principii privind direcțiile, căile și maniera de abordare a procesului didactic, punând bazele unei adevărate strategii școlare ce transpune cu ușurință din conținutul circularelor emise de eparhia lugojană. Adeseori opiniile formulate s-au înscris în două registre, al concretului și al potențialului. Deși sugestiile corespundeau spiritului vremii, efectele unor măsuri concrete sunt greu observabile în unele cazuri deoarece nu întotdeauna dispozițiile episcopale s-au bucurat de o aplicare fidelă în teritoriu. Înființarea de școli și accesul românilor la educație au reprezentat două dintre dezideratele majore prezente în programul redactat de elita românească încă din perioada tratativelor pentru unirea religioasă și se regăseau ca obiectiv maximal al programului elaborat de cercurile lugojene.

Forurile ecleziastice au știut să profite de schimbarea de atitudine de la nivelul oficialităților și au trecut la pregătirea condițiilor propice școlii. De asemenea, o influență vizibilă a venit dinspre circumstanțele intelectuale ale epocii, care au favorizat o efervescență deosebită pe plan școlar, detectabilă la nivelul diecezei Lugojului și exprimată prin multiplicarea demersurilor în direcția elaborării unui program școlar coerent, consistent și viabil, conceput în relație cu dezideratul național. Interesul vizibil și constant pe care organele ecleziastice bănățene l-au manifestat față de cauza școlară de pe cuprinsul eparhiei poate fi considerat ca făcând parte dintr-o vastă campanie de informare cu privire la realitățile din teritoriul proaspăt-înființatei episcopii greco-catolice a Lugojului.

Scopul era dublu, de formare a unei solide baze de date dar și de structurare a unui pachet de măsuri adaptat la realitățile comunităților, menit să corecteze, total sau parțial, defectele constatate. Ca atare, școala a constituit obiectul a numeroase circulare,

¹ Memorandul 1892-1894, București, 1994, p. 189.

² Mathias Bernath, Habsburgii și începuturile formării națiunii române, Cluj, 1994, p. 176.

³ Ana Victoria Sima, Vizitele nunțiilor apostolici venezi în Transilvania (1855-1868), 2003, p. 25; Liviu Botezan, Contribuția Bisericii greco-catolice la formarea ideologiei și conștiinței naționale în perioada 1700-1848, în Tribuna, nr. 51-52 (18-31 decembrie 1997), p. 10.

⁴ Simion Retegan, Eforturi și realizări politice ale românilor din Transilvania în anii premergători dualismului, în vol. Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar, Cluj, 1978, p. 38.

informări și rapoarte, a vizitelor canonice efectuate de vicari și episcopi, dar și al unor dezbateri sinodale. Prin intermediul lor, Lugojul a încercat să definească cu claritate obiectivele acționând, apoi, cu hotărâre pentru punerea lor în practică. Se creiona, în acest fel, o adevărată strategie școlară ce încerca să transmită un mesaj persuasiv și care pleca de la un program de muncă social-pedagogică conceput pentru educația tineretului și îmbunătățirea stării morale și materiale a poporului, având ca țintă finală prezervarea specificului național.

În aplicarea acestui program de reforme, forul episcopal a beneficiat de asistența unor vicari dedicați Bisericii și școlii de la Ștefan Moldovan, Beniamin Densușianu până la Teofil Crișan, de aportul unor tineri formați la preparandiile arhidiecezei, precum și de ajutorul comunităților. Documentul de arhivă surprinde modul cum aceștia înțeleg să răspundă apelurilor ierarhiei și să se încadreze eforturilor educaționale, reacția, adeseori, promptă a oamenilor în sprijinul școlii dar și reticența în fața aspectelor materiale presupuse de o astfel de întreprindere.

Crearea noii provincii ecleziastice a Lugojului cu parohii luate din zone diferite a ridicat încă de la început problema "uniformizării" acestora. Primul episcop numit, Alexandru Dobra⁵, a conștientizat dificultatea și complexitatea unei astfel de întreprinderi și a inițiat o campanie de informare ale cărei efecte vor fi observabile abia din deceniul șase. Rapoartele preoților, bilanțurile analitice anuale înaintate de vicari, textele vizitațiunilor canonice, cel puțin cinci în segmentul 1852-1861, redactarea Șematismelor⁶ au oferit instrumentele unei cunoașteri aprofundate a realităților, constituind baza unor măsuri de corectare a scăderilor constatate. Observații și constatări aparte au fost prilejuite și de vizitele episcopoești.

Astfel, vizita episcopului Mihaly⁷, dincolo de scopul pur documentar, a avut o valoare simbolică deosebită, fiind imortalizată ca un moment de excepție în mentalitatea credincioșilor ca primul episcop care a străbătut ținuturile hațegane după un lung interval. În temeiul acestor informații, episcopia și-a conturat o conduită corespunzătoare în acest domeniu fără a se rezuma la o simplă teoretizare a direcțiilor de dezvoltare, ci s-a implicat activ în soluționarea problemelor care au solicitat intervenția sa. Asupra tuturor aspectelor școlare doar Consistoriul avea putere de decizie, acționând și ca intermediar între forurile bisericești locale și autoritățile civile centrale. Orice corespondență⁸ cu locotenența, guvernul sau ministerul, referitoare la plângeri contra pretorilor, a inspectorului, la cereri de acordare a ajutorului de stat ș.a., trebuia să se adreseze prin intermediul Lugojului, iar răspunsul urma același traseu dar în sens invers.

Dovadă a importanței acordate aspectelor școlare a fost introducerea acestora pe ordinea de zi a ședințelor consistoriale. Au fost dezbătute probleme legate de edificiile școlare, veniturile și calificarea învățătorilor, burse, constituirea unui fond școlar al districtului ș.a. Materialul arhivistic păstrat relevă, pentru anii neoabsolutismului și liberalismului, lipsa⁹ unei politici școlare clar conturate, deciziile fiind luate pornind de la inventarierea realităților întâlnite în teritoriu, în concordanță cu nevoile de moment,

⁵ Nicolae Bocșan, Camelia Vulea, *La începuturile Episcopiei Lugojului*, Cluj, 2003, p. 11-26.

⁶ Circulare diecezane 1875-1889, p. 12-14.

⁷ Camelia Elena Vulea, Luminița Wallner Bărbulescu, *Vizitațiuni canonice în Țara Hațegului (1855-1885)*, 2003, p. 361-584.

⁸ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Deva, fond Vicariatul greco-catolic al Hațegului, 2/1869 f. 44; 2/1888 f. 3-4; 2/1899 f. 24-25, 149-150, 192-193, 221.

⁹ Nicolae Bocșan, Camelia Vulea, op. cit., p. 55.

iar ulterior, cu prevederile legale. Abia în anul 1879 s-a reușit elaborarea unui statut propriu care a definitivat până în cele mai mici detalii aspectele procesului didactic și care va orienta activitatea corpului profesoral.

Ca atare, pentru această perioadă, Lugojul a urmărit îndeaproape *contractele școlare* încheiate de comune pentru susținerea școlii, numirea învățătorilor și pregătirea acestora. Alte aspecte asupra cărora episcopia s-a simțit obligată să intervină, în vederea impunerii unei oarecare regularități, au fost cele referitoare la salarizarea dascălilor și constituirea unui fond funduar al școlii care să furnizeze suportul financiar necesar, înzestrarea școlilor cu rechizite. În urma analizei minuțioase a rapoartelor anuale asupra stării școlare, consistoriul dispunea măsurile adecvate pentru remedierea defectelor constatate. Căile de transmitere și diseminare a mesajului episcopiei erau oficiul vicarial și, în anii următori, conferințele cu directorii școlari și învățătorii, participarea fiind obligatorie.

Încheierea dualismului în 1867 prin ignorarea¹⁰ aspirațiilor naționale ale românilor, a marcat puternic lumea românească din Transilvania care, sub influența fenomenelor politice din Europa Centrală de la jumătatea secolului, a progresului curentelor liberale și avansului ideii de naționalitate, și-a pus mari speranțe în păstrarea autonomiei Transilvaniei. După semnarea pactului dualist, care instaura un parteneriat între Austria și Ungaria, cu excluderea românilor, învățământul confesional a avut de înfruntat o presiune permanentă din partea statului identificabilă la nivelul legislației școlare care a impus, ca o preocupare dominantă, introducerea limbii maghiare în școlile minorităților naționale. Drept urmare, anul 1868 a inaugurat o epocă dinamică pentru români, atât din punct de vedere politic cât și cultural, în condițiile în care era amenințată nu doar existența școlilor confesionale, ci însăși ființa poporului român. Reacția rapidă și puternică a intelectualilor vremii se revendică de la evoluțiile din anii premergători încheierii parteneriatului austro-ungar când, în atmosfera de destindere politică de la începutul deceniului șapte, s-a reușit agregarea unor instituții naționale.

Dacă până la 1868 obiectivul principal a fost acela al constituirii unei rețele școlare viabile, ulterior cercurile ecleziastice au militat în sensul întocmirii unor regulamente de funcționare și a trasării de noi sarcini având drept țel unic și comun păstrarea caracterului confesional și, implicit, a celui național al școlii elementare. Adoptarea fiecărei norme legislative a impus modificări importante componentelor programului școlar al Episcopiei prin adaptarea acestora la noile prevederi legale.

Astfel, legea din 1868 a adus o reconsiderare a organizării procesului de învățământ prin precizările referitoare la înființarea senatelor școlare, cea din 1876 a introdus în discuție relația cu inspectorul regesc și comitetul administrativ comitatens, în timp ce legile din 1879, 1893 și 1907 au ridicat problema predării obligatorii a limbii maghiare în școli, a deplinei însușiri de către dascăli, a redactării bilingve a actelor școlare supuse avizării reprezentanților Ministerului Cultelor. Cert este că, după 1868-1876, proiectul școlar al Episcopiei a dobândit mai multă consistență deoarece trebuia conceput în așa fel încât să răspundă mai multor cerințe: respectarea legii dar și evitarea înlocuirii învățământului confesional cu cel de stat.

De altfel, circularele vor sublinia mereu acest lucru dovadă a impactului¹¹ deosebit pe care prima lege școlară l-a avut prin punerea în circulație a conceptelor de

¹⁰ Keith Hitchins, Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868), vol. II, Cluj, 1992, p. 24.

¹¹ Liviu Maior, Contribuții la istoria raportului Biserică-putere în Transilvania (1867-1918), în Convergențe europene, Cluj, 1993, p. 174.

autonomie confesională și chiar școlară. Ulterior, această normă, alături de legea naționalităților¹², a devenit un reper central atunci când se inculpa legislația de mai târziu caracterizată prin ignorarea sau diminuarea treptată a drepturilor acordate inițial. În fața asaltului legislației dualiste, mereu acuzată în presă¹³, ideea școlii comune¹⁴ a reprezentat, la nivel teoretic, o constantă a proiectelor școlare românești ca modalitate de a preveni înființarea școlilor de stat.

Noile evoluții din plan școlar au impus cercurilor ecleziastice evidența nevoii unui regulament care să ghideze activitatea școlară pe cuprinsul diecezei. Generate de nevoia unei mai bune conduceri a procesului de învățământ, statutele școlare din 1879 au avut meritul de a fi normat fiecare aspect, reflectând limpede tendințele fundamentale ce urmau să rămână directoare pentru politica școlară ulterioară a Lugojului. Alături de circulare, statutele au oferit un suport teoretic și îndrumare învățătorilor, directorilor și senatelor școlare. Apariția lor a îmbogățit peisajul școlar și a dus la menționarea lor constantă în circularele emise de la consistoriu, alături de legea din 1868¹⁵, circulare în care se atrăgea atenția asupra respectării riguroase a prevederilor.

Pentru popularizarea lor, pe lângă rolul vicarului în transmiterea dispozițiilor, s-a acordat o mare atenție și conferințelor cu învățătorii reuniți în vederea dezbaterii unor probleme de interes comun. Rolul acestor dezbateri școlare era acela de a stabili un plan de învățământ comun care să uniformizeze instrucția în ceea ce privește calitatea și conținutul, dar și măsurile pentru înființarea claselor cinci-șase, procurarea rechizitelor¹⁶ ș.a. În acest sens, semnificativă a fost și activitatea Reuniunii învățătorilor de confesiunea greco-catolică din ținutul Hațegului.

Aspectul care a reclamat, cu insistență, atenția forurilor ecleziastice, în ceea ce privește zona Hațegului, a fost acela al constituirii unei rețele școlare elementare. Mijloc principal de formare a noului tip de cetățean și credincios, devotat patriei și Bisericii, instituționalizarea școlară, reprezentată, în primul rând, de înființarea școlilor elementare populare, era inexistentă pe teritoriul vicariatului greco-catolic al Hațegului la mijlocul secolului al XIX-lea. Astfel, ierarhia bisericească a pledat în permanență în direcția ridicării de școli, obiectiv central al circularilor episcopale. Chiar și după construirea primelor imobile școlare¹⁷, problema a rămas una de actualitate, impusă de degradarea continuă la care erau supuse clădirile.

Episcopia revine mereu asupra acestui subiect și ca urmare a rescriptelor ministeriale. Se dorea ca acestea să fie în deplină consonanță cu prevederile legii din 1868, motiv pentru care se recomanda achiziționarea unei broșuri¹⁸ cu planuri de construcție, elaborată de minister. Fundamentată pe informațiile culese din teren și observațiile vicarilor, intransigența Lugojului în ceea ce privește respectarea dimensiunilor sălii destinate desfășurării procesului didactic apare pe deplin justificată. În 1878, cererea comunei Rea de asociere la școala centrală din Păclișa nu a fost avizată¹⁹ decât după ce s-a constatat că sala de curs era încăpătoare pentru proporția elevilor. Reține astfel atenția, efortul și preocuparea continuă de menținere în stare

¹² Zenovie Păclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, București, 1943, p. 14.

¹³ *Gazeta Transilvaniei*, an LIII, nr. 113, 20 mai 1890, p. 1.

¹⁴ DJAND, fond cit., 2/1879 f. 152-153.

¹⁵ Ibidem, 2/1869 f. 39-42.

¹⁶ DJAND, fond Parohia greco-catolică Șerel, 1/1912 f. 11.

¹⁷ Idem, fond Vicariatul ..., 4/1857, f. 3-4; 2/1868, f. 57-58; 2/1900, f. 112.

¹⁸ *Circulare diecezane 1875-1889*, vezi circularul XXI din 18 martie 1876, p. 11-12.

¹⁹ DJAND, fond cit., 2/1879 f. 96-97.

corespunzătoare a edificiilor. Ca atare, solicitările²⁰ repetate și insistente pentru păstrarea imobilelor, inclusiv a locuințelor dascălilor, în bună stare prin reparații și reamenajări periodice, se recomandă ca și constante ale politicii Episcopiei până la 1918. Sunt numeroase dispozițiile care atrăgeau atenția senatelor școlare asupra obligației ca, pe timpul vacanței de vară²¹, școlile să se igienizeze prin zugrăvirea și curățarea lor, atât în interior cât și în exterior. Se preciza că o importanță deosebită trebuie acordată igienei²² nu doar a sălii ci și a copiilor, dispunând măsuri de construire a anexelor destinate acestui scop. O modalitate de a convinge senatele să ia măsurile necesare a fost condiționarea²³ investirii unui învățător dorit de comunitate de remedierea defectelor existente.

Din acest punct de vedere, un barometru exact al stării acestora se dovedeau a fi rapoartele²⁴ înaintate anual de vicarii Hațegului pe baza cărora se preconizau măsurile urgente de lărgire a sălii de clasă sau chiar de înlocuire a vechii școli cu una nouă. Analiza acestor referate prilejuia și aprecieri pozitive, nu doar negative, la adresa modului în care senatele înțelegeau să se îngrijească de edificii. Controlul exercitat de Ordinariat asupra școlilor se mai exprimă și prin examinarea regularității și corectitudinii cu care erau redactate²⁵ actele școlare de la conspectul copiilor de școală, a absențelor până la cataloage și „cartea de aur”²⁶, cele greșite fiind returnate pentru revizuire.

În ceea ce privește documentația – planul, proiectul și contractul cu meșterii – doar Episcopia avea dreptul de a le aproba, precum și schimbarea destinației unei clădiri școlare sau a averii imobile²⁷. Era nevoie de acordul Episcopiei și pentru orice acțiune care implica folosirea banilor adunați pe seama școlii²⁸. Actele redactate de senatele, erau expediate oficiului vicarial care, după ce le aviza, le trimitea Lugojului spre analiză. Abia după ce acesta își dădea acordul, comunitatea putea demara efectiv acțiunea de construire. Deși, cei care contribuiau la ridicarea unei școli, oferind forța de muncă sau banii, erau sătenii, odată terminată, școala intra sub patronajul Bisericii care decidea asupra condițiilor de folosire sau de înstrăinare a acesteia. Asupra acestei prerogative, cercurile episcopale au revenit permanent, mai ales după instituirea așa-numitei „zone culturale”, punând în vedere preoților că nu au dreptul să facă vreo declarație cu privire la predarea edificiilor și rechizitelor școlare în scopul înființării școlii de stat deoarece acest drept revine Ordinariatului ca singurul reprezentant legal al acestor averi²⁹. În această calitate s-a îngrijit ca toate bunurile mobile și imobile ale școlii să fie trecute pe numele comunei bisericesti și nu a celei politice³⁰. Însă, nu întotdeauna, aceste intervenții au avut și efectul scontat în condițiile în care Biserica se rezuma la un patronaj spiritual, iar comunitatea era cea care întreținea școala și, ca atare, se considera

²⁰ Ibidem, 1/1882, f. 27-28; 1/1893, f. 17-20; 2/1902, f. 64-66.

²¹ Ibidem, 2/1900, f. 66-67; 1/1902, f. 41-42; 1/1903, f. 49, 50; 2/1904, f. 191; 2/1911, f. 22; Idem, fond Parohia Șerel, 1/1911, f. 6.

²² Circulare dieceane 1875-1899, circularul XX din 23 aprilie 1879, p. 17-19.

²³ DJAND, fond Vicariatul ..., 3/1889 f. 56-57.

²⁴ Ibidem, 2/1880, f. 73; 2/1895, f. 35-36; 2/1900, f. 153-154.

²⁵ Ibidem, 2/1905, f. 84-85, 95-97, 142.

²⁶ „Cartea de aur” era de fapt un registru în care se consemnau cele mai importante momente din viața școlară, mai ales actele de donație pe seama școlii, precum și numele persoanei donatoare. Însă, din păcate, fondul arhivistic investigat nu a păstrat nici un exemplar din acestea deși existau în fiecare școală.

²⁷ DJAND, fond cit., 4/1902 f. 34-35; 4/1912 f. 10.

²⁸ Ibidem, 2/1906 f. 335.

²⁹ Ibidem, 4/1918, f. 16.

³⁰ Ibidem, 2/1913, f. 122, 123.

îndreptățită să dispună în această problemă după cum credea de cuviință. De altfel, precaritatea materială a satelor hațegane și numărul mare al sarcinilor de care trebuiau să se achite, au determinat colectivitățile să renunțe la școala confesională în ideea degrevării de obligația susținerii acesteia.

Adoptarea legilor din 1876 și 1907 a obligat Episcopia la intensificarea demersurilor în plan școlar. De o importanță semnificativă s-au dovedit a fi precizările cu privire la măsurile ce se impuneau pentru a evita transformarea școlilor confesionale în școli de stat³¹. Dacă până acum, cererile de întrerupere a cursurilor pe durata lucrărilor la edificiul școlar mai primeau răspuns pozitiv, după această dată aprobările sunt tot mai rare³². Motivația refuzului se găsea în pericolul reprezentat o astfel de acțiune care ar fi permis intervenția inspectorului școlar regesc și a comitetului administrativ. De asemenea, se solicita încheierea asigurărilor contra incendiilor³³, impusă de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii în 1876. Deși sancționată cu intenția împovărării bugetului comunelor, această măsură s-a dovedit a fi una benefică pentru școală, toate senatele reușind să se conformeze acesteia.

Un aspect care a reclamat o examinare atentă din partea Episcopiei a fost cel referitor la numirea³⁴ învățătorilor în condițiile în care legislația școlară adoptată, îndeosebi proiectul Zichy³⁵, afecta grav dreptul autorităților ecleziastice de a-i numi. Și în această privință acordul Ordinariatului era imperativ, mai ales că orice dovadă de permisivitate se putea repercuta în mod negativ asupra viitorului școlii. Ulterior publicării, de către Lugoj, a concursului, candidații depuneau dosarele cu actele școlare la oficiul vicarial. După ce primeau avizul favorabil, dosarele erau remise senatelor școlare care, în prezența majorității membrilor, alegea pe cel care îl considera mai potrivit. Ședința încheiată, procesul verbal lua drumul Lugojului de unde venea aprobarea și decretul de numire al noului învățător. Abia atunci acesta putea fi introdus în oficiul și beneficiul docental. În această procedură, Ordinariatul a acordat o atenție sporită studiilor și calificării aspiranților pentru meseria de dascăl, dar și stabilității posturilor. Este și motivul pentru care solicita informări periodice asupra mișcării personalului didactic și încerca să impună menținerea pe post cel puțin cinci ani. Salariile mici, lipsa locuinței, atitudinea oamenilor care refuzau să își trimită copiii la școală sau limitările impuse de preot în calitatea sa de director, au dus la insuccesul acestei politici deoarece speranța unei situații materiale mai bune îi determina pe dascăli să opteze mereu pentru alte posturi. Odată numiți, conduita lor morală și profesională se va afla mereu expusă și supusă intervențiilor și recomandărilor forului episcopal.

Îngrijorarea ce a cuprins cercurile ecleziastice după adoptarea legii din 1893 și 1913, s-a tradus printr-o intensificare a demersurilor în favoarea îmbunătățirii calitative a corpului profesoral. Considerat factor de coagulare decisiv, menit să contribuie la realizarea uniformizării procesului de învățământ prin sporirea calității, se insista pe calificarea³⁶ dascălilor prin depunerea examenului obligatoriu introdus în 1872 dar, mai ales, pe obținerea diplomei de limbă maghiară prevăzut în legea din 1879.

Un aspect congruent era cel al salarizării corespunzătoare a învățătorilor. Pentru a veni în întâmpinarea acestora, Episcopia a instituit acordarea anuală a unor mici

³¹ Ibidem, 2/1906, f. 334.

³² Ibidem, 2/1886, f. 148-149.

³³ Ibidem, 2/1904, f. 37-40; Circulare decezane 1875-1889, Lugoj, 1889, p. 24.

³⁴ Ibidem, 2/1858, f. 8; 2/1868 f. 83; Prototopiatul greco-catolic Lupeni, 2/1868, f. 9.

³⁵ Cultura creștină, an III, nr. 3, 1913, p. 88.

³⁶ DJAND, fond Vicariatul ..., 3/1868, f. 31-32; 2/1880, f. 110-111, 190-191.

ajutoare din fondul școlar al districtului Hațeg³⁷. Adoptarea legii din 1907 care condiționa ajutorul de stat, servea scopului diminuării autonomiei confesionale și trecerea școlilor sub controlul statului a presupus o atenție sporită în acestea problemă pentru contracararea politicii de maghiarizare.

În corelație cu numirea, salarizarea și activitatea dascălilor s-a aflat și problematica *pensionării* acestora. Reglementată încă din 1875, ieșirea la pensie a fost abordată de numeroase circulare episcopoești în condițiile în care autoritățile civile aveau un cuvânt greu de spus. Articolul de lege XXXII³⁸, „*despre pensionarea învățătorilor și educatorilor de la institutele publice pentru învățământul poporal și pentru creșterea copiilor mici, precum și despre ajutorarea văduvelor și a orfanilor lor*”, sancționat în 3 mai 1875, preciza categoriile de dascăli îndreptățiți la pensie și circumstanțele în care puteau solicita pensionarea. Aveau dreptul la pensie, în urma plății unei contribuții anuale, acei învățători cu diplomă numiți în sensul art. 133³⁹ al legii din 1868, precum și învățătorii fără diplomă care, încă înainte de 1868, au fost introduși pe post dar care și-au dovedit calificarea prin examen practic în fața inspectorului sau la o preparandie. Încheierea activității didactice se putea face la cererea dascălului sau de către autoritatea superioară chiar și fără voia celui vizat, dacă interesele învățământului o cereau. Se stabilea contribuția ce trebuia achitată regulat de învățător (2 %/an din pensia ce i se cuvine) sau din casa comunei bisericești (aceasta plătea 10 fl. la numirea dascălului, apoi 12 fl./an). Quantumul pensiei era fixat la 300 fl./lună pentru 40 de ani de serviciu și scădea până la 40 % pentru doar 10 ani de vechime.

Pentru analiza cererilor de pensionare, la Deva, funcționa o comisie⁴⁰ sub președinția inspectorului regesc, din care făcea parte și vicarul Hațegului (numit de Ordinariat la 1 martie 1883 nr. 35)⁴¹. Pe baza dosarului, comisia cerceta dacă se îndeplineau prevederile legii, iar în cazuri excepționale stabilea condițiile de pensionare. Dosarul⁴² solicitantului trebuia să cuprindă certificatul de botez, documentele de calificare, adeverință de salariu, atestat pentru anii de serviciu, precum și date legate de numărul și numele membrilor familiei. Adoptarea legii a avut drept efect o serie de circulare⁴³ episcopale în care învățătorii erau îndrumați spre preparandiile arhiepiscopiei în vederea obținerii diplomei de calificare, act care facilita înscrierea la fondul de pensii. De asemenea, comunitățile⁴⁴ erau îndemnate să își achite datoriile față de fondul respectiv, aceste sume fiind prevăzute în bugetele anuale.

Cererea de pensionare urma același traseu⁴⁵ ca și în cazul celorlalte acte cu caracter școlar. După ce a primit avizul vicarului, prin intermediul Ordinariatului era expediat inspectorului. Analizat de comisia permanentă, în prezența vicarului și a

³⁷ Ibidem, 2/1884, f. 24-25, 28-29; 2/1885, f. 78-79, 142-143; 2/1887, f. 96-97, 118; 2/1888, f. 51-52; 2/1889, f. 107-108; 2/1890, f. 5-6, 116-117, 122-123, 124; 2/1892, f. 117-118, 120-121; 2/1893, f. 91-92

³⁸ Idem, fond Protopopiatul ... Lupeni, 6/1878 f. 3-4; Circulare diecezane 1875-1889, p. 22-24; Legea de pensiune pentru învățătorii poporali din Ungaria, Năsăud, 1880, pp. 3-9.

³⁹ Articolul preciza că pentru oficiul docental sunt calificați acei indivizi absolvenți ai unei preparandii și posesori ai unei diplome obținute prin examen public. Puteau fi denumiți și cei care nu aveau studiile preparandiale dar care au susținut cu succes examen teoretic și practic la o preparandie. Cei aflați deja pe posturi se obligă la obținerea diplomei în caz contrar pierzându-și locul de muncă. – cf. art. 133 din legea XXXVIII/1868, vezi Colecțiunea legilor pe anul 1868, Buda, 1868, p. 225-226.

⁴⁰ DJAND, fond Vicariatul ..., 2/1881, f. 16-161.

⁴¹ Ibidem, 2/1883, f. 37-38; 1/1900, f. 10-11; 2/1907, f. 119-120.

⁴² Ibidem, 2/1879, f. 49-50.

⁴³ Ibidem, 2/1894, f. 50-51.

⁴⁴ Ibidem, 2/1899, f. 224-225; 2/1902, f. 16-17; 2/1903, f. 147, 150, 151; 6/1910 f. 10; 2/1911, f. 96^v.

⁴⁵ Ibidem, 2/1899, f. 280^v; 3/1899, f. 99^v; 2/1901, f. 74^v; 2/1903, f. 198^v; 2/1906, f. 328-329.

solicitantului, răspunsul era comunicat pe aceeași cale dar în sens invers. Au existat și situații în care Ordinariatul a fost nevoit să intervină pentru a scoate la pensie un învățător care nu mai era apt pentru această meserie. Astfel, în 11 mai 1906⁴⁶, vicarul Iacob Radu raporta că învățătorul din Tuștea, Nicolae Predoni, deși nu mai corespunde oficiului „*atât din cauza slăbirei auzului cât și a neglijenței dovedite*”, refuză să se pensioneze în pofida repetatelor apeluri. Vicarul se vedea nevoit să ceară inspectorului pensionarea din oficiu a acestuia. Ordinariatul răspunde temporizând acțiunea sa și îl însărcinează cu cercetarea disciplinară a inculpatului, ca for de primă instanță în aceste probleme.

Parte a programului de sporire a numărului dascălilor cu studii, Lugojul a încurajat procesul educațional prin acordarea de stipendii⁴⁷ celor ce doreau să urmeze cursurile unei școli superioare. Numărul burselor oferite va fi în continuă creștere. Cel care a inițiat fundațiile de stipendii a fost episcopul Dobra care, în anul 1854, punea bazele fundației „Rudolf”, cu un capital inițial de 4.000 de coroane⁴⁸ pentru susținerea tinerilor, deschizând astfel șirul instituțiilor de acest gen în cadrul diecezei bănățene, care număra, la finele secolului XIX asemenea așezăminte⁴⁹, realizate nu numai de către personalul clerical (vicarul Petru Pop, în 1877, lăsa o fundație de 1000 coroane), ci și de către laici, semn al înțelegerii și interesului mereu crescând față de imperativul educării tinerei generații.

Pe coordonatele aceluiași program de formare a unei rețele școlare solide, compatibile, a intervenit pentru scutirea învățătorilor de serviciul militar obligatoriu⁵⁰. Recrutarea acestora ar fi lăsat școlile fără personal calificat, caz în care autoritățile eclesiastice s-ar fi văzut puse în situația de a accepta compromisuri dăunătoare învățământului prin admiterea pe posturi a unor indivizi fără studii.

Un loc aparte în ansamblul preocupărilor școlare era rezervat înzestrării școlii cu rechizitele⁵¹ și manualele⁵² impuse de lege, regularizării frecvenței⁵³, progresului obținut la examenele finale și respectarea duratei anului școlar⁵⁴. Date exacte și detaliate asupra acestor aspecte trebuiau comunicate cu regularitate Episcopiei. La fel și rațiunile⁵⁵ anuale pentru a fi verificată corectitudinea lor și apoi aprobate. Uneori acestea erau obținute prin observație directă la fața locului, prin intermediul inspectorului școlar diecezan care, cu ocazia inspecției școlilor, asista la examene.

⁴⁶ Ibidem, 2/1906, f. 21-22.

⁴⁷ Ibidem, 2/1859 f. 107^r, 108^r; 2/1861 f. 3-4, 31, 34-35, 36^r; 2/1864 f. 17-18; 2/1870 f. 32-33, 57^r; 3/1871 f. 6-7; 3/1874 f. 20^r, 23^r, 25; 3/1877 f. 2^r; 2/1882 f. 155-156; 2/1885 f. 79-80; 7/1890 f. 67-68; 3/1891 f. 28-29; 3/1893 f. 28-29, 66-67, 96^r; 2/1896 f. 4; 2/1901 f. 69; 3/1904 f. 126-127; 3/1905 f. 22^r, 134^r; 6/1906 f. 24^r; 2/1908 f. 282^r; 1/1911 f. 13; 2/1912 f. 1-2, 3-4, 5-6, 10-11, 12-13, 14^r, 15-16, 17-18; 3/1912 f. 3^r; 3/1913 f. 148, 149^r, 151, 152, 153, 154, 155; 3/1914 f. 10^r; 3/1916 f. 49^r; Arhiva Episcopiei Române Unite Lugoj (AERUL), fond Episcopia Lugojului, pachet doc. Episcopia Lugojului 1857, f.n.; Circulare diecezane 1875-1889, vezi circularul XIX din 13 iunie 1879, p. 16.

⁴⁸ Dieceza Lugojului. Șematism istoric, Lugoj, 1913, p. 92.

⁴⁹ Ibidem, p. 154-162.

⁵⁰ DJAND, fond cit., 2/1864, f. 1-2; 2/1865, f. 83-85; 2/1870, f. 49-50, 67-68; 69-70.

⁵¹ Ibidem, 2/1900, f. 97-98; 2/1904, f. 34.

⁵² Ibidem, 2/1887, f. 90-93; 2/1909, f. 87-88; Circulare diecezane 1905-1910, vezi circularul X din 7 mai 1906, pp. 8-11; Parohia greco-catolică Clopotiva, 1/1911 f. 5^r – vezi circularul XII din 16 februarie 1911..

⁵³ DJAND, fond Vicariatul ..., 2/1902, f. 389; 2/1905, f. 3; 2/1908, f. 215-217.

⁵⁴ Ibidem, 2/1893, f. 45-46; 2/1904, f. 207; 2/1906, f. 16; 2/1912, f. 26; 2/1917, f. 16.

⁵⁵ Ibidem, 2/1899, f. 210-211; 2/1909, f. 321-323.

De interes major a fost și alcătuirea unui fond școlar⁵⁶. Atentă la detalii, Episcopia sublinia cu hotărâre importanța respectării duratei anului școlar⁵⁷ și cerea senatelor reorganizarea materiei prin înființarea despărțămintelor cinci și șase la școlile populare⁵⁸. Un accent deosebit era pus pe educația morală prin predarea religiei⁵⁹.

Sanționarea legii din 1876 a fost urmată de susținute demersuri în direcția constituirii imediate a senatelor școlare⁶⁰, insistând pe obligația realegerii o dată la trei ani dar și pe sarcinile ce le revin. O pondere aparte în aceste circulare au ocupat-o cele referitoare la inspectorul regesc și comitetul administrativ⁶¹ cu considerare la atribuțiile lărgite cu care aceste instituții au fost investite. Observațiile venite dinspre inspector, adesea negative, au marcat o mobilizare fără precedent din partea autorităților ecleziastice care, prin intermediul circularelor, au încercat să traseze liniile unei politici coerente și eficiente. Pentru a spori eficacitatea acestei politici s-au precizat cu și mai multă claritate domeniile cărora trebuia să li se acorde prioritate, de la starea școlilor până la catehizarea copiilor.

În această acțiune de schițare a unei politici școlare coerente și adecvate, o semnificație deosebită a avut-o, prin inițiativele promovate, perioada păstoririi episcopului Victor Mihaly de Apșa, între 1874-1895. Acesta a desfășurat o activitate reprezentativă pentru modul în care Episcopia înțelegea și dorea să organizeze procesul didactic. Manifestând același interes ca și predecesorii săi față de progresul învățământului, a profitat de intenția Ministerului regesc ungar de culte și instrucțiune publică de a mări salariile învățătoresți din școlile confesionale la un minim de 300 fl. pe an pentru docenții ordinari și 200 fl. pentru suplinitori și a tipărit un chestionar în șase capitole, intitulat *Arătare despre starea școlii gr[eco] cat[olice] din parohia ...*, care viza obținerea tuturor datelor despre numărul credincioșilor, copii apti de școală, învățători, edificii școlare, averea școlii, rechizite și cheltuieli școlare⁶².

Răspunsurile la chestionare, ca și informațiunile tabelare referitoare la starea școlilor, dezvăluie faptul că situația învățământului, cu toate progresele înregistrate în special în privința dascălilor, absolvenți aproape în totalitate ai unei preparandii din Hațeg, Deva, Oradea sau Năsăud, a rămas pe mai departe o problemă nerezolvată mai ales în părțile transilvane.

De altfel, „*instrucțiunea poporală confesională*” amenințată continuu cu desființarea, a reprezentat o constantă în preocupările elitelor bisericești, înregistrată de la treapta adunărilor protopopești, cum este cazul Ulpiei Traiane, în care protopopul constata cu tristețe dezinteresul „... *unor confrăți preoți*”⁶³, pentru actul educațional, până la nivelul conciliului provincial de la Blaj, care în 1882, institua pentru problemele școlare, o comisie aparte prezidată de episcopul Victor Mihalyi (pe considerentul primordialității în adoptarea statutelor școlare realizată în Episcopia Lugojului), cu menirea de-a găsi soluții în conformitate cu prevederile legilor școlare

⁵⁶ AERUL, fond cit., pachet doc. Ep. Lugoj 1856 nr. 1-300, f. n.

⁵⁷ DJAND, fond cit., 2/1902, f. 94.

⁵⁸ Ibidem, 2/1881, f. 96; 2/1889, f. 70-71; 2/1893, f. 87-89, 98-101; 2/1896, f. 29; Protopopiatul ... Lupeni, 6/1878, f. 5; Circulare diecezane 1875-1889, p. 25-28.

⁵⁹ Idem, fond Vicariatul ..., 2/1882, f. 78-79.

⁶⁰ Ibidem, 2/1890, f. 33; 2/1913, f. 1-2.

⁶¹ Ibidem, 2/1905, f. 456-457; ANDJA, fond cit., 34/1904-1908, f. 71^r.

⁶² Circulara nr. 32/1875, în volumul circularelor tipărite și emise din partea ordinariatului greco-catolic al Lugojului în perioada 1875-1887, Circulare diecezane 1875-1889, p. 25.

⁶³ AERUL, fond cit., doc. nr. 854/1886 în pachet doc. Ep. Lugoj, nr. 801-1000/1886, f. n..

din 1868 și 1876 pentru a îndepărta pericolul iminent al eliminării școlilor confesionale de sub jurisdicția ecleziastică⁶⁴.

Decis să stopeze degradarea procesului educațional, episcopul Mihalyi a dispus formarea la nivel diecezan a unei comisii școlare compusă din trei membrii⁶⁵, cu însărcinarea de a stabili un program de măsuri menit să revigoreze învățământul, care s-a și concretizat în elaborarea a trei regulamente: despre „*Condiția și agendele senatului școlar*”, despre „*Cercul de activitate al inspectorilor districtuali protopopești și a parohilor față de școlile greco-catolice*” și în fine despre „*Agendele parohului și administratorului protopopesesc ca președinte, catehet și director al școlilor greco-catolice*”⁶⁶.

Conform noilor reglementări au sporit atribuțiile senatelor școlare, compuse din membrii înstăriți ai comunității, care pe lângă dreptul de a pretinde planuri de învățământ și un comportament moral din partea dascălului dețineau un rol important în asigurarea salariilor învățătoresți. Regulamentele, care stabileau în detaliu, pe ierarhii și competențe, sarcinile parohilor, protopopilor și senatelor, s-au constituit într-un preambul al elaborării statutelor școlare diecezane, adoptate în cadrul ședinței consistoriale plenare de la finele anului 1879, care a avut caracterul unui adevărat sinod diecezan⁶⁷.

Convocat prin adrese individuale, la consistoriu au fost invitați toți preoții pentru a-și exprima punctul de vedere față de un document care urma să fixeze și să normeze cadrul de funcționare a învățământului elementar. Desfășurat în 24 noiembrie 1879⁶⁸, consistoriul a luat în dezbatere cinci capitole pentru discutarea cărora au fost desemnate cinci comisii compuse din câte patru membrii, fiecare secțiune alegând un referent care trebuia să prezinte concluziile în fața tuturor participanților. Membrii consistoriului au primit drept de vot, pentru adoptarea hotărârilor fiind necesară o majoritate de 2/3⁶⁹.

Statutele, întocmite pe baza articolului de lege XXXVIII din 1868, a articolului XXVIII din 1876, a articolului XVIII din 1879 și a dispozițiilor venite dinspre Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică au echivalat cu o aliniere la procesul de învățământ din Europa Centrală, înscriindu-se într-o evoluție ascendentă⁷⁰. Structurate în cinci capitole, cu peste 100 de articole, ele au fixat cadrul legal de dezvoltare a învățământului și au sistematizat toate aspectele legate de organizarea și funcționarea corespunzătoare a procesului educațional.

Prima parte, rezervată înființării și administrării externe a școlilor, stabilea, pe urma legii școlare din 1868, dreptul comunelor bisericești de a înființa școli confesionale, făcându-se apel la susținerea lor de către credincioși. În cele trei capitole și 50 articole erau reglementate și aspectele legate de constituirea și atribuțiile senatelor școlare, compuse din clerici și mireni. Partea a II-a, cu cele 4 capitole și 77 de articole, norma disciplina școlară, constituindu-se într-un îndreptar al dascălilor și părinților.

Se stabilea perioada de școlarizare de la vârsta de 6 ani până la 15 ani, principiul obligativității frecvenței sub amenințarea unor sancțiuni bănești, se fixa durata anului

⁶⁴ Ibidem, doc. nr. 41/1882, în pachet doc. Protocoale pentru copii/1882, f. n.

⁶⁵ Comisia era compusă din canonicul lector Mihail Nagy ca și președinte, inspector școlar diecezan Gavril Pop, canonic școlar și Ioan Boroș, vicanotar consistorial.

⁶⁶ AERUL, fond cit., doc. nr. 1306/1877, în pachet doc. Ep. Lugoj, nr. 1101-1400, f. n.

⁶⁷ Ibidem, doc. nr. 1601/1879, în pachet doc. Ep. Lugoj, nr. 1501-1723, f. n.

⁶⁸ Luminița Wallner Bărbulescu, Dezvoltarea învățământului elementar în dieceza greco-catolică a Lugojului în anii episcopului Victor Mihaly de Apșa, lucrare în manuscris.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

școlar, se introducea scutirea de la taxele școlare a acelor familii cu posibilități materiale reduse, se preciza rolul preotului și a învățătorului. Prevederi importante se refereau la disciplina dascălilor supuși pedepselor organelor de stat care variau de la amenzi până la închisoare, putând duce la pierderea postului învățătoresc. Partea a III-a, cu 4 capitole și 105 articole, stabilea obligațiile personalului școlar de la director, catehet, docentele titular sau suplinitor. Partea a IV-a detaliază în 3 capitole procesul de învățământ pe materii, manuale, clase și ore, stabilind prioritatea învățăturilor creștinești, a limbii materne, matematicii, structurate pe 6 clase de zi și 2 de repetiție. Ultima parte aducea noi precizări asupra inspecției procesului de învățământ⁷¹.

Rezultat al unor lungi căutări în acest sens, promovarea statutelor a impus o maximă rigurozitate în desfășurarea învățământului, devenind un îndreptar al dascălilor prin oferirea de soluții destinate să încurajeze dezvoltarea școlilor confesionale. În condițiile apariției Legii XVIII din 1879, care prevedea introducerea obligatorie a limbii maghiare ca obiect de învățământ, statutele școlare reprezentau un cadru organizatoric menit să întărească aceste școli, amenințate cu transformarea în școli comunale sau de stat, iar inițiativa elaborării lor, prezumăm că a reprezentat o reacție imediată a episcopului Mihalyi, care alături de mitropolitul Ioan Vancea, a înaintat un memoriu împăratului Francisc Iosif, prin care i s-a cerut nesancționarea proiectului de lege⁷². Demersul episcopului a beneficiat de susținerea credincioșilor și a întregului cler. Preoțimea din vicariatul Hațegului referindu-se la legea amintită prin care "*... se atacă dreptul și libertatea instrucției în școlile noastre populare și confesionale române, se atacă limba noastră română, care e condițiunea progresului nostru în cultură, autonomia bisericii și școlii noastre, condițiunea vieții și existenței noastre naționale*" își exprima gratitudinea vizavi de gestul episcopului și sprijinul total în promovarea acestei acțiuni⁷³.

În paralel, s-a interzis orice manifestări politice în școli pentru a nu periclita caracterul acestora și se cerea menținerea unor relații bune cu autoritățile locale⁷⁴. Acest tip de circulare se înmulțesc după 1893 când se statua cu claritate dreptul statului de a desființa orice școală confesională. Potrivit legii, cercetarea disciplinară a învățătorilor urma să o întreprindă comisia administrativă, iar dacă la o școală doi învățători au fost mutați succesiv pe motive disciplinare, școala se substituia cu învățământul de stat. Reclamațiilor⁷⁵ venite dinspre parohii care acuzau atitudinea răuvoitoare a autorităților locale, Episcopia le răspundea prin noi indemnuri la găsirea celor mai potrivite soluții care să înlăture posibilitatea unei intervenții a inspectorului regesc.

În același registru se înscriu și reacțiile unora dintre preoți la legea care stabilea redactarea în maghiară a inscripțiilor de pe școli. Exemplul⁷⁶ este relevant pentru autoritatea de care forul lugojan se bucura, depășind pe cea a oficialilor locali, chiar cu riscul unei anchete disciplinare. Deși protopretura a comunicat data limită fixată, pe unele școli nu s-au prins noile inscripții deoarece s-a respectat circularul episcopal care îi anunța că se vor trimite plăcuțe pentru toate școlile comandate la o firmă din Budapesta. În pofida intervenției vicarului și a avocatului pe lângă protopretor și

⁷¹ Toate datele referitoare la părțile *Statutelor școlare dieceazane din 1879*, prezentate în rândurile de mai sus, au fost preluate din *Ibidem*.

⁷² Camelia Elena Vulea, Luminița Wallner Bărbulescu, op.cit., p. 74.

⁷³ AERUL, fond cit., doc. nr. 537/ 1879, în pachet, doc. Ep. Lugoj, nr. 301-600/ 1879, f. n.

⁷⁴ DJAND, fond cit, 2/1895, f. 28-29; 4/1912, f. 1; 2/1915, f. 34; Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene 1848-1920, București, 1990, p. 154.

⁷⁵ DJAND, fond cit., 2/1886, f. 111-112.

⁷⁶ *Ibidem*, 2/1911 f. 76, 77-78.

comitetul comitatens, ca for I de judecată, acesta a dispus pedepsirea vinovaților prin aplicarea unor amenzi de 100 de coroane. Demersurile pe lângă vicecomite au rămas fără un răspuns favorabil astfel încât au decis să facă recurs la minister.

Complexitatea unora dintre probleme dar mai ales repercursiunile negative pe care le putea avea asupra statutului învățământului confesional a impus cercurilor episcopale adoptarea unei conduite dominată de prudență dar cu apărarea drepturilor ce le reveneau. Precauția Lugojului reflectă, în esență, conștientizarea adevăratului scop al legislației școlare dualiste care a reclamat tot mai insistent colaborarea tuturor factorilor în vederea elaborării unor proiecte mai aplicate vremurilor.

Supravegherea evoluției sistemului școlar confesional a fost conceput în strânsă interdependență cu ridicarea unor edificii corespunzător dotate, numirea de dascăli calificați, asigurarea resurselor financiare, fiecare schimbare de regim politic fiind practic un moment de bilanț. Întregul complex de măsuri a fost astfel conceput încât să permită atingerea celui mai important obiectiv fixat după 1868, acela de a preveni potențiala pierdere a caracterului confesional al școlilor populare. Legislației școlare tot mai restrictive, Lugojul a răspuns prin înmulțirea circularelor care încercau să normeze activitatea școlară prin trasarea limitelor ce trebuie respectate, iar comunitățile prin reafirmarea dorinței și disponibilității de a susține școala, dovedind astfel o mare capacitate de adaptabilitate și mobilitate. Indiferent de atmosfera politică a epocii, programul de organizare și modernizare a instituțiilor aflate sub patronajul Bisericii a continuat.

COORDINATES OF THE SCHOOL POLITICS OF THE LUGOJ BISHOPRIC. THE HAȚEG SCHOOL BETWEEN 1850-1918

Abstract

After the 1848 revolution, the Court from Vienna took a series of measures for the development of the teaching system from the empire. By developing of the primary school network and the assuming of instructions regarding the obligation to attend the school, the number of Romanian pupils increased.

After the issuing in 1868 of the school law, The Lugoj Bishopric had an intensive activity for the fulfilling of the law provisions and protecting of the confessional schools. The schools were facing the tendencies of the authorities to transform them in state schools with Hungarian as teaching language.